SÜTŐ KÁLMÁN ZSOLT*

SERTÉSTARTÁS, SERTÉSHÚSFOGYASZTÁS NAGYBÁNYÁN A 17–19. SZÁZADBAN

Kulcsszavak: *Nagybánya, sertéstartás, sertéshús, húsfogyasztás, szalonna, mészároscéh*

A középkor embere, függetlenül társadalmi hovatartozásától, bőségesen fogyasztott húst. Nyugat- és Közép-Európában a húsfogyasztás a 16. század derekától fogva visszaesett, kivételt csak az angol, lengyel, német és magyar területek képeztek.¹ A korszak húsfogyasztását vizsgálva N. Kiss István megállapította: „*Magyarország a 16–17. században nemcsak az exportmarha tenyésztésének volt kiemelkedő, klasszikus területe, hanem – legalábbis a városokban – a húsfogyasztásnak is*”.² A kora újkorban Magyarországon a leggyakrabban és legnagyobb mennyiségben a marhahúst fogyasztották. A népszerűségi lista második helyén a baromfi, harmadik helyén a bárányhús állott, míg a sertéshús a negyedik helyre szorult.³

Jelen tanulmányban általános képet szeretnénk rajzolni a 17–19. századi nagybányai sertéstartási és sertéshúsfogyasztási szokásokról. Tanulmányunk megírásakor elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtunk: Nagybánya városának tanácsi jegyzőkönyveire⁴ és számadáskönyveire,⁵ a nagybányai mészároscéh fennmaradt privilégiumaira, jegyzőkönyveire és számadásaira,⁶ valamint a Nagybánya város levéltárában őrzött közigazgatási és politikai iratokra.⁷

A magyarországi sertéstenyésztésről az oklevelek már a 11. századtól fogva beszámolnak.⁸ A sertéstenyésztést hosszú ideig az extenzív tartás jellemezte. A folyók szabályozása és a lápok lecsapolása előtti időszakban a mocsaras, vadvizes területek növény- és állatvilága télen-nyá-

* Sütő Kálmán Zsolt (1982), történész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének doktorandusza. E-mail: vegykonyha@yahoo.com

1 Fernand BRAUDEL: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század*. Gondolat, Bp., 1985. 201.

2 N. Kiss István: *Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a XVI–XVII. századi Magyarországon*. Agrártörténeti Szemle XV(1973). 1–2 sz. 109.

3 BENDA Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely, 2014 (Archivum Comitatus Castriferrei 6). 75–78.

4 Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala (a továbbiakban RNLtMm), Nagybánya város levéltára (a továbbiakban Nagybánya v. lt.), az 1560–1771 közötti tanácsi jegyzőkönyveket a 283-as leltár [a továbbiakban TanJkv (283. leltár)], az 1781–1872 közöttiek pedig a 34-es leltár [a továbbiakban TanJkv (34. leltár)] tartalmazza.

5 Az eredetileg *Acta rationes oeconomicas* név alatt őrzött számadások a levéltárrendezések során más állagokba kerültek: az 1599–1648 közötti számadások lelőhelye Nagybánya v. lt., 1-es leltár, Feudális iratok (a továbbiakban Feudális iratok), az 1649–1780-ból fennmaradt számadásokat a 34-es leltár közigazgatási iratai (a továbbiakban Közigazgatási iratok) tartalmazzák.

6 RNLtMm, A nagybányai mészároscéh levéltára (a továbbiakban Mészároscéh lt.).

7 Nagybánya v. lt., 34-es leltár, Politikai iratok (a továbbiakban Politikai iratok).

8 HERMAN Ottó: *A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok*. Bp., 1909. 119–123.

ron kiváló táplálékot biztosított a sertések számára. A bükk- és tölgyerdők által határolt vidékeken a sertéseket nyáron a legelőn tartották, ősszel az erdőkbe hajtották makkoltatni.⁹ Körülbelül három hónap alatt, december közepére híztak fel annyira a disznók, hogy vágni lehetett azokat. A le nem vágott, tenyésztésre szánt sertések ridegen tartva teleltek. Az intenzív sertéstartás a 18–19. században kezdett megjelenni a takarmánynövény-termesztés elterjedésével párhuzamosan.¹⁰

A 16–17. században Nagybányán extenzív sertésenyésztés folyt, a disznókat a legelőn és az erdőkben kondákban jártatták, s a helyi sertéshúsárszabások tanúsága szerint leginkább szeptember és május között vágták azokat. Még a 19. század elején is a „sertéshús árulásának ideje” szeptemberben kezdődött, a mészárosokat pedig kemény büntetés mellett kötelezték, hogy ekkortól megszakítás nélkül elegendő sertéshússal lássák el a lakosságot.¹¹ A nyári hónapokban a disznók soványak voltak, egy-egy egészben kisütött malac csak az ingyencék és tehetősök asztalára került.¹² A sertéseket ősszel a makkon hizlalták fel, a disznóhús ára ezért a makkterméstől függött. Olyan években, mikor bőséges makktermés volt, a disznóhús árát alábbszállították.¹³ A város erdeibe makkolni hajtott sertések után váltónak nevezett adót kellett fizetni. Egy sertés váltója 1650-ben 8 dénár,¹⁴ 1653-ban pedig 7 dénár volt.¹⁵ Aki tíznél több sertést hajtott makkolni, az nem váltót, hanem dézsmát fizetett, vagyis minden 10 sertésből egyet a városnak adott. Kezdetben sertésdezsmát csupán az idegenektől követeltek, a nagybányai polgárok csak váltót fizettek. 1660-ban azonban a tanács úgy döntött, ezentúl a városi polgárok is disznódezsmával tartoznak.¹⁶ Az engedély nélkül makkolni hajtott sertéseket elkobozták. A makkoltatásból származó jövedelem háromfelé oszlott: az összeg egyharmada a városi pénztárba került, kétharmadán pedig egyenlő arányban osztozott a belső- és a külső tanács.¹⁷ Bőséges makktermés idején szatmári és máramarosi falvak népes sertéskondái híztak kövérre a nagybányai erdőkben.¹⁸ Ha a makkoltatási időszak végére a disznók nem

9 SZABADFALVI József: *Az extenzív sertésenyésztés emlékei Magyarországon = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970*. Szerk. DANKÓ Imre. Debrecen, 1971 (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LI). 285.

10 Uo. 328.

11 Politikai iratok 1761/1821.

12 1621. jún. 21-én a tótfalusi bírák megvendégelésére a város egy malacot vett. 1621. aug. 23-án a kővári kapitány érkezett Nagybányára népesebb küldöttséggel, vendégül látásukra a város többek között 8 malacot is vásárolt. Feudális iratok, 34. sz. 21, 50; 1643 augusztusában Bethlen István máramarosi főispán három napig vendégeskedett a városban, ez idő alatt embereivel a baromfiban, halban, juh-, tehén- és borjúhúsban bővelkedő étkezéseiken 11 malacot is elfogyasztottak. Uo. 559. sz. 311–315; 1768. júl. 24-én Berényi Sándor plébános, kanonok beiktatásakor rendezett lakomára vásárolt élelmiszerek jegyzékén „két sült malac” is feltűnik. 283-as leltár, 75. sz., act. 177/1768. 55; A vármegyei limitációk a 19. században többnyire megszabták a „sütni való malacok” árát. Politikai iratok 466/1805, 1126/1807, 1825/1810, 1848/1816.

13 „1696 Die 24 Octobris. Mintbogy az idén az makknak bővebb termése van mint tavál, azért sertésmarhának is ócsóbbnak kell lenni.” TanJkv (283-as leltár), 6. sz. 151.

14 Közigazgatási iratok 36/1650, 131–189.

15 Uo. 51/1653, 63.

16 TanJkv (283-as leltár), 3. sz. 341.

17 Uo. 9. sz. 216.

18 1650-ben Adorján, Kőszegremete, Németi, Batizvasvári, Rákos, Kiskolcs, Szamoskrassó, Patóháza, Sárköz, Szamostelek, Pettyén, Apáti, Szamoskóród településekről 2443 öreg sertést, 331 süldőt és 1116 malacot makkoltattak Nagybánya erdeiben. Közigazgatási iratok 36/1650, 131–189. 1653-

híztak fel kellőképpen, levágásuk előtt rövid ideig takarmányra fogták azokat. A városi számadásokból kitűnik, hogy a 17. században a tanács minden évben december elején három disznót vásárolt, amelyek számára korpát vett, és zabot, árpát örltetett. Ezeket a sertéseket karácsony előtt leölték a mézárosokkal, húsuikat pedig szétosztották az esküdt polgárok között, így köszönve meg nekik a közösségért végzett munkájukat.¹⁹

Amint azt már említettük, a sertéseket kondákban járaták. Az első kondásra vonatkozó adatot a számadáskönyvekben találtuk. Eszerint 1643-ban a lopáson kapott disznópásztort a hóhér a Veres-torony alatt megpálcázta.²⁰ 1666-ban a város megengedte, hogy a polgárok sertéseiket a város határán járassák, ha azok mellé pásztort fogadnak.²¹ 1701-ben két forintba büntették a sertécsordapásztort, akinek gondatlansága miatt Mészáros Mátyás öt malaca a Cigány-patakba fulladt, intették egyszersmind, hogy falusi sertéseket ne fogadjon be a városiak disznói közé.²² A kondások és pásztorok általában a hóstáti lakosok közül kerültek ki. Akadt olyan év is, amikor a hóstátiak húzódoztak a pásztorkodástól. Ilyenkor a városvezetés kemény eszközökhöz nyúlt. 1812-ben például a tanács megfenyegette őket, ha a pásztorságra alkalmas hóstáti személyek nem vállalják el a megbízatást, megtiltják nekik, hogy a városban vagy annak határában lakjanak.²³

A 19. századra kezdett megnőni a sertéstartási kedv. 1811-ben a megszorodott számú disznók a szarvasmarhák legelését ellehetetlenítve feltúrták a földet a mezőn és a Lápos-erdőben. A magisztrátus ezért megszabta, hogy a legelőre egy városi polgár hat öreg sertést, polgárjoggal nem bíró városi lakos pedig két öreg sertést járáthasson. Esztendőn aluli süldőből kettő tett ki egy öreg sertést, tavaszi malacokból négy darabot számoltak egynek, a szopós malacokat viszont nem számították be. Aki a meghatározott számnál többet akart tartani, az a Bérces-erdőre hajthatta.²⁴ Saját sertéseit senki nem őrizhette külön-külön, a mezőn legelő disznókat kötelesek voltak egyetlen kondás kezére bízni, hogy annak elegendő jövedelme legyen, és meg tudjon élni a pásztorkodásból.²⁵ A falusiak csak saját határukon járáthatták disznóikat, egy gazda legfennebb két öreg sertést; ha ennél többet akartak tartani, fölös számú sertéseikkel őket is a Bérces-erdőre utasították. 1815-ben tovább szigorították a város legelőjén való disznótartást. A sertések a Szaszar partján legelhettek a várostól a szaszari kis malo-

ban a város Lápos nevű erdejére a magosfalusiak és a hosszúfalusiak 70 öreg sertést, 12 süldőt és 55 malacot, a Bérces-erdőre Tomány, Oláhkékes, Tökés, Feketefalu, Szakállasfalva, Csernefalva, Alsófernezely, Hatpatak, Brébfalva és Karácsonyfalva településekről pedig összesen 624 öreg sertést, 229 süldőt és 493 malacot hajtottak. Közigazgatási iratok 51/1653, 63–88.

19 Feudális iratok, 34. sz. 36, 275 (1621); 356. sz. 146 (1638); 559. sz. 22, 419, 423–424 (1643); 739. sz. 310–311, 358 (1646); 790. sz. 103 (1647); Közigazgatási iratok 37/1650. 176, 216.

20 Feudális iratok, 559. sz. 426.

21 „Az disznókat meghengedé az becsületes tanács, hogy az város határán pásztort fogadván jártassák és legeltessék.” TanJkv (283-as leltár), 3. sz. 371.

22 Uo. 7. sz. 32.

23 TanJkv (34-es leltár), 100. sz. 101^v.

24 Uo. 97. sz. 405^v–406^f.

25 Ennek ellenére gyakori volt, főként a hóstáti lakosok körében, hogy disznóikat és egyéb marháikat nem hajtották a csordába, hanem a külvárosok utcáin, a kertek közt, valamint a Szaszar és a Fernezely partján szabadon bocsátották, ahol azok a szőlők alatti rétekben kárt tettek. Uo. 128. sz. 177^r. A disznópásztor kezére bízott sertések szintén okoztak károkat. 1803-ban a sertések a bércekről a kondás hanyagsága miatt lejöttek a szőlőkbe, ahol Almer Antal mézáros, Láng János és Pápai Szabó Sámuel néhányat lelőttek közülük. Uo. 73. sz. 320^v, 343^v.

míg nyúló szakaszon, és nem bocsáthatták azokat a Lénárdfaluba vezető úton túl az erdő felé.²⁶ A sertéstartás fellendülése következtében a 19. század második felében szűnt meg az egy város – egy sertéskonda elve. 1872-től a tanács megengedte, hogy azok a gazdák, akik nagyobb sertésállománnyal bírtak, külön kondát tartsanak.²⁷

A serfőzőháznál, a malmoknál, ahol bőven akadt gabona, az ott dolgozók igyekeztek sertéseket hizlalni. 1752-ben a tanács megtiltotta, hogy a molnárok disznót, tyúkot, ludat tartsanak, s megbízta a városgazdát, mérje fel a helyzetet, s ha úgy ítéli meg, hogy kifizetődő, vásároljon s hizlaljon a város számára sertést a malmoknál.²⁸ 1771-ben a tanács a serházhoz is disznóólat csináltatott,²⁹ s 1783-ban megengedte a serfőzőháznál dolgozó egyik szolgának, hogy ott egy süldőt hizlaljon.³⁰ 1820-ban megintették Kerekes János mészárosmestert, a szaszari kis malom és a városi serház bérlőjét, hogy sertéseivel ne rongálja a város épületeit.³¹

Habár már korábban is tartottak a városban disznót,³² a sertéseknek otthon, vályún való tartása a 18. századtól kezdve vált elterjedtté. 1768-ban Bányai János agyonverte Marosán Ursz malacos kocáját, mivel az állandóan kárt tett a kertjében. A tanács semmi kártérítést nem ítélt Marosán Ursznak, azzal érvelve, hogy megszegte a magisztrátus világos parancsolatait, melyek szerint a nagybányaiak disznót vagy kondában, vagy bezárva tarthatnak.³³ Az egyre gyakrabban előforduló sertésólakról szóló tudósítások az intenzív tenyésztési módszerek megjelenését támasztják alá. 1799-ben Hirsch Mátyás feljelentette Kovács Istvánt, hogy kerítését arrább tolva és megrongálva a telkére taszította sertésólat.³⁴ 1816-ban Kerekes János mészárosmester megvádolta Bene István mészároslegényt, hogy lopott a sertések hizlalására szánt búzából és kukoricából.³⁵ 1825-ben a Körös és Lakatos utcák kapitányai jelentették, hogy Eötvös Sándorné sertésólaból az utcára folyik a trágyalé. A magisztrátus felhatalmazta a városkapitányt és az utca kapitányokat, hogyha azt tapasztalják, hogy valakinek az árnyékszéke vagy a disznóólja az utcára folyik, azokat minden haladék nélkül mozdíttassák el.³⁶

A vályún tartott sertéseket nem csak takarmánnyal, gabonával és konyhai maradékokkal hizlalták. A mészárosok például a vágóhídi hulladékot is megetették a disznóikkal. 1804-ben Király Ferenc feljelentette Sziszenpech Lizit és Makrai Jánost, mivel azok megengedték a mészárosoknak, hogy a mészárszékhez közel fekvő telkükön vágják és nyúzzák a bárányokat. Ezért cserébe hetente fél bárányt kaptak, valamint a levágott állatok beleit és bendőit sertésük hizlalására.³⁷ 1824-ben a mészároscéh tagjai kérték a tanácsot, engedélyezzék számukra a

26 Uo. 109. sz. 213^v.

27 Uo. 291. sz. 62^r.

28 TanJkv (283-as leltár), 9. sz. 268.

29 Közigazgatási iratok 113/1771. 8^v–9^r.

30 TanJkv (34-es leltár), 12. sz. 74^r.

31 Uo. 125. sz. 206^v.

32 1686-ban Nánási István prédikátor udvarára az egyházi disznóólat csináltatott. Közigazgatási iratok 44/1686. 109.

33 TanJkv (283-as leltár), 41. sz. 141.

34 TanJkv (34-es leltár), 61. sz. 98^v.

35 Politikai iratok 1366/1816. 22.

36 TanJkv (34-es leltár), 141. sz. 320^{r-v}.

37 Politikai iratok 1009/1804.

bárányok mészárszék melletti leölését. Megfogadták, hogy a tisztaságot mindenkor fenntartják, a leölt bárányok vérért és beleit dézsákban hordják el disznóik számára.³⁸

A mészároscéh 1652. évi privilégiumának értelmében a mészárosok bármikor szabadon, szer³⁹ nélkül árulhattak friss disznóhúst, a hentesek és városi polgárok pedig minden pénteki napon délig.⁴⁰ A céhen kívüliek tíz forint büntetés terhe alatt nem mérhettek sótan húst az utcán, a hóstátban és a piacon, ellenben a Kővékánál bárki szabadon árusíthatott disznóaprólékot, szalonnát, orját, sódart, nem csak a mészárosok.⁴¹ A mészárosmesterek 15 dénár fizetség ellenében kötelesek voltak a városi polgárok disznóit levágni. Ha erre nem voltak hajlandók, egy forintra büntették őket.⁴² A város lakosai saját szükségükre a piacon a mészárosok előtt vehettek disznót.⁴³ 1804-ben, mivel a sertések a piacot feltűrták, elrendelték, hogy azokat ne a belső piacon árusítsák, hanem a Szatmár utcai hídon túl lévő dombon.⁴⁴ 1815-ben a város piacának tisztaságát szem előtt tartva a tanács megparancsolta, hogy a hetivásárokon a sertéseket csak télen, azaz Szent Miklós-naptól február végéig árusíthassák a belső piacon, március 1-től Szent Mihály-napig a többi marhával együtt a külső fogadó körüli baromvásárban árulják azokat.⁴⁵ 1825-ben jelentették, hogy a korábbi határozatok ellenére a sertéseket megint a belső piacon árulják, ahol „azok által a város díszével ellenkező tűrésok tétetettek”. A tanács újból meghagyta, hogy a disznókat a kemény fagyos időszakok kivételével ne a belső, hanem a külső piacon árusítsák.⁴⁶ Tilos volt a vásárra hajtott disznókat a piacon kívül megalkudni. 1666-ban a mészárosokat és a henteseket megbüntette a tanács, mivel azok „háromféle is az utakra kimentek, és az sertésmarhákat meghvötték, nem engedvén behajtani az idegen embereknek

38 Uo. 923/1824.

39 A szer terminus mészárosokra vonatkoztatva vágási sorrendet jelentett. A mészáros mesterek nem egyszerre, hanem sorban vágtak. A sorrend kialakításánál a mesterek rangsorát vették figyelembe: a főcéhmester kezdte, a kiscéhmester folytatta, majd következtek a hierarchia alacsonyabb fokán állók. Egy marhaszerben kettő vagy négy marhát, egy sertésszerben két disznót, egy juhszerben tíz vagy húsz juhot kellett levágni.

40 Mészároscéh lt., 2. sz.

41 Uo. Ezen előírást többször megszegtek mind a városiak, mind a környékbeli falvak lakói. A mészároscéh olyankor elkobozta a húst. A magisztrátusnak az állt érdekében, hogy a polgárok minél olcsóbban jussanak hozzá a húshoz, ezért néha a szabálysértők pártját fogta: „Noha ugyan a privilégium értelme szerint a contrabált friss disznóhúsnak, mely ruhástól és kosárostól 43 fontot nyoma, a céhnek elítélni kellene, mindazáltal, hogy az illetén contrabándok által a falusiak a szabados húsnak béhozatalától is el ne idegeníttessenek, most az egyszer a contrabánd alá vétetett disznóhúst az behozó 5 ftal kiválthatja. Egyszersmind pedig intetik, hogy ennekutána friss disznóhúst árulás végett béhozni ne merészeljen.” TanJkv (34-es leltár), 82. sz. 118^v (1806).

42 Mészároscéh lt., 2. sz. Egyes városi polgárok is böllérkedtek. Pl. 1829-ben Tivadar István 20 ezüstkrajcárt vett fel előre Jeney Ádámtól sertésének levágásáért. Disznóöléskor azonban a gazda házában második hívásra szitkozódva jelent meg. Mikor szemére vetették gorombaságát, összeszedte szerszámain, és a levágott disznót feldolgozatlanul otthagya távozott. E tettéért 25 pálcautésre büntették. TanJkv (34-es leltár), 152. sz. 20^v–21^r.

43 Mészároscéh lt., 2. sz. Ezen szabályokat a mészároscéh 1756. évi privilégiuma is megerősítette. Lásd *Várostörténeti források. Erdély és a Partium a 16–19. században*. Szerk. PAPP Klára–GORUNKOVÁCS György–JENEY-TÓTH Annamária. Erdély-történeti Alapítvány–Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2005. 195–200.

44 TanJkv (34-es leltár), 76. sz. 260^v.

45 Uo. 109. sz. 343^v.

46 Uo. 141. sz. 452^r.

az város lakossinak”.⁴⁷ 1704. november 14-én megparancsolták a mészárosoknak: „Disznót pedig sem az piacon, sem az kapu előtt tizenkét óra előtt más lakos atyánkfiai kárára meg ne alkudgyák, annyival inkább meg ne vegyék sub poena f 12”.⁴⁸ Ezen határozattal azonban egyes polgárok visszaéltek, és a piacon a disznókat nem a maguk szükségére, hanem nyereszkeskedés céljából vásárolták fel, majd saját házuknál kivágták, és fontonként árulták. A tanács többször figyelmeztette őket, ha nyereszkeskedni akarnak, akkor ne a piacról vásárolják fel a disznókat a polgárok és mészárosok elől, hanem a város határán kívülről vegyenek. Az így leölt állatok húsát pedig ne fontonként mérjék, hanem darabonként árusítsák.⁴⁹

A sertés volt az egyetlen állat, amelyet a mészárosok szabadon vághattak a város területén belül.⁵⁰ A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint a leszúrt sertést kétféle módon dolgozták fel: forrázással és perzseléssel (pörköléssel). A Csilló Dorottya mészárosözvegy árverésen eladott javairól készült jegyzék sertésfogó vasat, szőrvonót és sertéskopasztó teknőt említ.⁵¹ Szíjártó Istvánné mészárosözvegy apósára panaszkodott, hogy az jogtalanul vett el tőle különböző holmikat, melyek között sertéskopasztó üst és sertéskopasztó vasazott teknő is szerepel.⁵² 1840 januárjában Csüdör Ferenc a város szélére vitte perzselni sertését. A toronyőr viszont a ködös idő miatt nem látta, hogy disznóperzselés folyik, ezért tűzvészre gondolt, s a harangokat félreverte, bosszúságot és ijedelmet okozva a városlakóknak. A hasonló félreértéseket elkerülendő a tanács meghagyta, hogy a disznóperzselésről mindenki időben értesítse a toronyőrt.⁵³

A sertések vonzó célpontot jelentettek a tolvajok számára. A makkoló sertések összeírásából ugyanis kitűnik, hogy azok közül rendszeresen lopkodtak.⁵⁴ 1658-ban a hóhér a disznólopásban bűnösnek talált Lőrinczi István nyakába kötötte az ellopott sertés szalonnáját, és úgy kísérté ki a Kákás-mezőre felakasztani.⁵⁵

A 19. századra elszaporodott a piacon sült disznóhúst áruló kofák száma. A mészárosok rengetegszer panaszkodtak rájuk, és kérték a tanácsot, rendelje el, hogy a kofák a mészárszék-ből vegyék a disznóhúst.⁵⁶ A magisztrátus vizsgálatot indított, és a városi hadnaggyal összeíratta a sütőasszonyokat, akik a jelentés szerint: „Felette nagy számúaknak találtattak, kik közül sokaknak férjeik mesteremberek, sokaknak pedig bányászok, mely végre akiknek férjeik mesteremberek és bányászok, mint hogy különben is élhetnek, az árulástól végképpen eltiltottuk”.⁵⁷ A sült hús árusítása annyira jövedelmező üzletnek bizonyult, hogy sokszor még a kofák férjei is abba hagyták mesterségük gyakorlását, s a sült húst árulták. A mészárosok kérték a tanácsot, hogy tiltsa el ezeket a húsárulástól, és a sült hús eladását kizárólag az öregasszonyoknak engedje

47 TanJkv (283-as leltár), 3. sz. 408.

48 Uo. 7. sz. 187.

49 Uo. 38. sz., 601 (1767); TanJkv (34-es leltár), 37. sz. 134^{r-v} (1790); 125. sz. 119^r (1820).

50 TanJkv (34-es leltár), 64. sz. 228^{r-v} (1800). Néha megengedték nekik, hogy a borjúkat és a bárányokat is saját házuknál mészárolják le. Uo. 76. sz. 186^v (1804); 135. sz. 171^{r-v} (1823).

51 Politikai iratok 1369/1803. 2°, 3°.

52 Uo. 1859/1803, 38°.

53 TanJkv (34-es leltár), 190. sz. 7°.

54 Közigazgatási iratok 36/1650, 131–189.

55 TanJkv (283-as leltár), 3. sz. 46.

56 Politikai iratok 1253/1828; TanJkv (34-es leltár), 164. sz. 22^v, 406^r (1833).

57 Politikai iratok 3003/1833. 1°.

meg, s csakis abban az esetben, ha azok a mészárszékből veszik a disznóhúst.⁵⁸ A városi polgárok a mészárosok ezen törekvését jogaik elleni támadásként értelmezték, ezért tiltakoztak ellene,⁵⁹ a tanács pedig továbbra is megengedte nekik a korábbi gyakorlat folytatását,⁶⁰ kikötve, hogy „*az áruló asszonyok mind tiszták, csinosak és egészséges asszonyok legyenek*.”⁶¹ A kofák nem csak a mészárosokkal álltak konfliktusban, egymás közötti versengésük is többször tettlegességig fajult: 1842-ben Sárosi István ács Bónis Antal ács feleségét a piacon letámadta, szidalmazta, és asztalát az azon lévő félig sült disznóhússal és kenyérral együtt a sárba döntötte.⁶²

A friss sertéshús mindig egy-két pénzzel drágább volt a marhahúsnál,⁶³ néha azonban kétszer annyiba került.⁶⁴ A 17. századi városi számadásokat tanulmányozva megállapítható, hogy a város friss disznóhúst leginkább szeptember végétől március végéig vásárolt, és általában minden étkeztetésre negyed- vagy feleakkora mennyiséget, mint amennyit marhahúsból vett. A friss sertéshús előkelő húsfélének számított, ezért ritkán és kis mennyiségben fogyasztották. Az 1633. év folyamán a város a bányászok számára levágatott 93 marhát, 43 bárányt, 56 berbécsot, 24 kecskét, kiárultatott 620 font szalonnát és 154 font sós halat, de egyetlen font friss disznóhúst sem adtak el a profonti mészárszékekben.⁶⁵ Az intenzív sertéstenyésztési módszerek elterjedésével azonban a 19. századra a húsfogyasztási szokások is átalakultak. 1849-ben már a mészárszék haszonbérbe adásakor a város előírta, hogy a bérlő a marhahús mellett minden nap köteles sertéshúst is árusítani.⁶⁶ A sertéshúsfogyasztás mértékét pontosan meghatározni lehetetlen, hiszen a disznóhúst az emberek nem csak a mészárosoktól szerezhették be. A legtöbb városi polgár maga is tartott sertést, és a környékbeli falvak lakói is rendszeresen hoztak be árulni sós disznóhúst a város piacára. A magisztrátus ezt kihasználva gyakorolt nyomást a mészárosokra. Mikor nem árultak a limitált áron elegendő sertéshúst, megengedték a városi polgároknak és a környékbeli lakosoknak, hogy ne csak sós, hanem friss disznóhúst is árulhassanak.⁶⁷ A hal mellett a sertéshús tartósítása adatolható, és bár a sertésvágás időszaka ősztől tavaszig tartott, szalonnát, sódart és sós disznóhúst a nyári hónapokban is fogyasztottak.

58 Uo. 2^v.

59 „*Mennél régebb juss tehat ez, s mennél inkább gyakoroltatik, annál inkább lehet remélni ezen kőháton elégedő, s majd semmi oeconomiaival bíró nyomorult polgárságnak léteztetését. Mert hány házi familia csupán csak az illy sertéshússal való kereskedésből szerzi meg kenyérét, ruházatját s a királyi adót.*” Uo. 4^v.

60 TanJkv (34-es leltár), 164. sz. 471^{r-v}.

61 Politikai iratok 3003/1833. 1^t.

62 TanJkv (34-es leltár), 196. sz. 617^v.

63 TanJkv (283-as leltár), 3. sz. 36 (1658); 3. sz. 338 (1665); 6. sz. 20–21 (1694), 208–209 (1697), 332 (1699); 7. sz. 152 (1703), 268–269 (1707), 455 (1714); 9. sz. 171 (1748); TanJkv (34-es leltár), 44. sz. 147^v–148^r (1793); 53. sz. 56^v (1796); 59. sz. 172^v–173^r (1798); 73. sz. 338^r–339^r (1803); 109. sz. 330^r (1815).

64 TanJkv (34-es leltár), 79. sz. 379^v (1805); 103. sz. 322^v (1813); 112. sz. 386^r (1816).

65 Feudális iratok, 205. sz. 10–12.

66 „*Köteles lesz a bérlő a mészárszékben a marhabúson kívül még szalonnát és sertéshúst is minden nap rendszeren, bornyú, bárány és juhúst pedig annak szokott idejében, rendszeren és foltonosan fonszámra is méretni s árulni.*” Politikai iratok 499/1849.

67 TanJkv (283-as leltár), 13. sz. 320 (1758); TanJkv (34-es leltár), 44. sz. 147^v–148^r (1793); 94. sz. 289^v–290^r (1810).

SÓS SERTÉSHÚS, SZALONNA, KOLBÁSZ, MÁJAS

A mészároscéh 1652. évi privilégiumának 15. cikkulusa megengedte, hogy a Kővékánál bárki szabadon, fonttal mérhessen sós disznóhúst, orját, sódart, szalonnát és disznóaprólékot. Ezt az 1756. évi privilégium is megerősítette, de a fonttal való mérés kötelezettségére már nem történik utalás. A tanácsi jegyzőkönyvekben azonban többször szerepel, hogy a céhen kívüliek a sós disznóhúst ne fonttal mérjék, hanem darabonként árusítsák.⁶⁸ 1786-ban a fonttal áruclást is megengedték a civiseknek, ha a sós sertéshúst a mészárosoknál olcsóbban adták.⁶⁹ A magisztrátus csak addig nézte jó szemmel, hogy a polgárok sós sertéshúst árusítsanak, míg azok jövedelemkiegészítésként foglalkoztak vele. Mihelyt kereskedni kezdtek a hússal, a város a mészárosok és az elesettebb civisek érdekeit szem előtt tartva eltiltotta őket az áruclástól.⁷⁰ Ha valaki mégis kereskedés céljából szeretett volna disznót vásárolni, az kizárólag a város határán kívül vehetett.⁷¹ 1758 novemberében a tanács elrendelte, hogy amely polgár szalonnaeladás végett öl disznót, az a húst és az aprólékot csak tavasszal adhatja el, „*amidőn méltán nevesztethetik sósna, nem penig csak szózatna*”.⁷²

Benda Borbála a magyar főúri udvarok kora újkori étkezési szokásait vizsgálva a számadások és étrendek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a szalonna elsősorban az alacsonyabb rangúak eledele volt.⁷³ Nagybányán társadalmi hovatartozástól függetlenül jelentős mennyiségű szalonnát fogyasztottak, ahogyan arról a számadások árulkodnak. A szalonna elengedhetetlen hozzávalója volt a sütés-főzésnek, de magában is ették. A követségbe indulók legtöbbször szalonnát és sódart vittek magukkal az útra.⁷⁴ A város gyakorta vásárolt „*szalonnának való sertést*” levágásra.⁷⁵

Szalonnát bárki árulhatott: mészárosok, hentesek, nagybányai gazdák, boltosok, kofák, idegen kereskedők. A 17. században szalonnaáruló helyként a Kővéka volt kijelölve, a mészárosoknak is itt kellett értékesíteniük a sós szalonnát és hájat, nem a mészárszékekben.⁷⁶ A piacon 12 óra előtt megvásárolt disznók szalonnáját a mészárosok nem szóhatták be.⁷⁷ A Kővékánál a gazdák díj fizetése nélkül árulhatták disznóik szalonnáját, de a sós hússal és szalonnával

68 TanJkv (34-es leltár), 37. sz. 134^{r-v} (1790).

69 Uo. 18. sz. 20^r.

70 A mészárosoknak egyúttal meghagyták, hogy a régi, bevett szokás szerint a disznó fejét és a lábakat darabszámmra adják, ne fontonként, a bokát és az orját a kövérjénél egy pénzzel olcsóbban árulják, a szalonnát pedig egészben vegyék le. TanJkv (283-as leltár), 33. sz. 72–73 (1760); TanJkv (34-es leltár), 37. sz. 134^{r-v} (1790).

71 TanJkv (34-es leltár), 37. sz. 134^{r-v} (1790); 122. sz. 321^v (1819).

72 TanJkv (283-as leltár), 13. sz. 318.

73 BENDA: i. m. 78.

74 Feudális iratok, 19. sz. 129 (1614); 21. sz. 15, 18–19, 22, 24 (1618); 34. sz. 17, 19–20, 26 (1621); 397. sz. 200, 202–207, 211–215 (1639); 559. sz. 264 (1643).

75 Uo. 397. sz. 199 (1639); 559. sz. 265 (1643); 644. sz. 193 (1644); 790. sz. 5, 104 (1647).

76 TanJkv (283-as leltár), 3. sz. 311 (1665).

77 „Az mészárosoknak ennek utánna az is engedtetik megh, hogy városunkban és városunk piacán az eladásra hajtott disznókat csoportostól 12 órána előtte meghevén, elfoglalván szalonnának le vehessék, hanem az, ki 12 óra előtt úgy veszen, tartozzék az város lakossinak szükségekre mészárszékre kivággni és fonttal eladni. És rakásra füzni, hogy jövendőben szalonnáit ell idegeneknek jobb áron adhassa, kereskedgyék velle, nem szabados, 12 forint büntetés alatt.” Uo. 2. sz. 50.

kereskedők 35 dénár adóval tartoztak.⁷⁸ 1714-ben a város bérbe adta a Kővékánál való szalonnaárulás jogát.⁷⁹ Az idegenek a szalonnát tanácsi engedéllyel árulhatták: három napig fonttal kellett mérniük a vármegye által limitált árnál olcsóbban, „*hogy a szegénységnek is legyen egy kevés könnyebbülése*”, harmadnapon túl pedig csak mázsaszámra értékesíthették.⁸⁰ Messzi területekről, Székelyföldről is érkeztek Nagybányára szalonnaáruló kereskedők.⁸¹

A nagybányai piacon vásárolt disznók húsát a mészárosok frissen kellett, hogy kiárulják. A faluhelyen vett disznók sódarját is frissen kellett értékesíteniük, de azok szalonnáját besózhatták.⁸² A boltosok és a kofák a szalonnát legtöbbször a mészárszékből vásárolták, ezért, hogy hasznuk legyen rajta, megpróbálták a limitált árnál drágábban adni.⁸³ A napóleoni háborúk idején az élelmiszerárak az egekbe szöktek. A besózott új szalonna fontja 1802-ben 15 krajcár,⁸⁴ 1805-ben 21 krajcár,⁸⁵ 1807-ben 27 krajcár,⁸⁶ 1810-ben 48 krajcár,⁸⁷ 1811-ben pedig 2 forint.⁸⁸ A mészárosok sérelmezték, hogy mikor olcsón lehet szalonnához jutni, akkor mindenki árulja azt, viszont a drágaság idején csak őket kötelezi a város a limitáció szerinti szalonnaárulásra.⁸⁹ Panaszkodtak, nem tudják kiszámolni, hogy mekkora szalonnamennyiségre lenne szüksége a városnak, mert a piaci kofáknak, mikor tetszés szerinti áron adhatták, rengeteg szalonnájuk volt, és ilyenkor a mészárszékbeli szalonna a nyakukon maradt. Míhelyt azonban a limitáció szerint kellett árulni, a kofáknak rögtön nem volt szalonnájuk, ilyenkor viszont a mészárszékbeli szalonna kevésnek bizonyult.⁹⁰ Mivel a város minden igyekezte ellenére sem tudta rábírní a piaci boltosokat és a szalonnát apróbb darabokban adókat a limitáció betartására, 1814-ben eltiltotta őket a szalonnaárulástól. A polgárok továbbra is eladhatták szalonnájukat, de csak egészben, felenként és fertályonként. Ennél apróbb darabokban kizárólag a mészárosok árulhattak, akik a piaci székbe külön szalonnaáruló legényt kellett, hogy állítsanak.⁹¹ 1815-ben a drágaság miatt a mészároscéh már lemondott volna a szalonnaárulás jogáról, de a tanács ebbe nem egyezett bele, és egyidejűleg figyelmeztette a mestereket, hogy ha kárukra van a szalonna limitáció szerinti árulása, forduljanak a vármegyéhez.⁹² 1816 októberében, szüreti időben tizenöt napig szalonna nélkül állt a szék, ezért a céhet 48 forintra büntették, a céhmesterek számára pedig kilátásba helyezték, hogy ha továbbra sem lesz sza-

78 Uo. 233 (1664).

79 Uo. 7. sz. 436.

80 TanJkv (34-es leltár), 91. sz., 257^r (1809); 122. sz. 309^{r-v} (1819); Politikai iratok 1449/1805.

81 TanJkv (34-es leltár), 119. sz. 305^v (1818); 122. sz. 309^{r-v} (1819).

82 TanJkv (283-as leltár), 6. sz. 339 (1699).

83 TanJkv (34-es leltár), 16. sz. 125^r (1785); 70. sz. 97^v (1802); 88. sz. 41^r (1808); Politikai iratok 32/1806.

84 Politikai iratok 417/1802.

85 Uo. 466/1805.

86 Uo. 1126/1807.

87 Uo. 1825/1810.

88 Uo. 2011/1811.

89 Uo. 398/1806.

90 A tanács az egyik ilyen piaci árust, nevezetesen Szíjjártó Kovács Józsefet 24 órai fogsággal büntette, mert a limitáció kihirdetésekor abbahagyta a szalonnaárulást, és a szalonnát Szatmárra vitette. TanJkv (34-es leltár), 103. sz. 288–289^r (1813).

91 Uo. 106. sz., 53^r–54^{r-v} (1814). A későbbi források piaci szalonnás kamarát és szalonnaáruló széket említenek. Politikai iratok 319/1818, 603/1823.

92 TanJkv (34-es leltár), 109. sz. 54^r (1815).

lonna, fogdába zárják őket.⁹³ A nagybányai polgárság jogsérelemre hivatkozva követelte, hogy a civisek a régi szokás szerint árulhassák a szalonnát. A vármegyéhez folyamodtak, ahol azonban úgy vélekedtek, hogy az ügy a városi tanács hatáskörébe tartozik.⁹⁴ 1829-ben a Magyar Királyi Helytartótanács is megerősítette a nagybányai mészároscéh kizárólagos jogát a szalonnának kisebb darabokban való árulására.⁹⁵ A polgárok a régi mód szerint való szalonnaárulás jogát – hosszú küzdelem után – 1840-ben nyerték vissza.⁹⁶

Disznóaprólékot, azaz kolbászt, vérest és májast bárki szabadon mérhetett fonttal a Kővékánál. Ezek árát helyileg szabályozták, és a 17. századi limitációk alapján főként október, november és december hónapokban fogyasztották.⁹⁷ A későbbi helyi limitációkban elvétele, a vármegyei árszabásokban egyáltalán nem szerepelnek. 1758 decemberében a tanács a nagy zúgolódás miatt megengedte, hogy céhen kívüliek is áruljanak disznóaprólékot.⁹⁸ 1801-ben megparancsolták a mészárosoknak, hogy a kolbászt és egyéb sertésaprólékot nagyobbakra csinálják, és ne otthon, hanem a mészárszékekben árulják.⁹⁹ 1810-ben újból kimondták, hogy minden polgár szabadon árulhat kolbászt és más aprólékokat.¹⁰⁰ A hurkakészítés a 19. században külön mesterségnek számított.¹⁰¹ Virslikészítésről 1870-ből származó adatot találtunk: Kozma Ferenc nagybányai lakos kérte Svelena Nándor mészároslegénynek mint a szabad ipar jog nélküli gyakorlójának eltiltását a virsli készítésétől.¹⁰²

ÖSSZEGZÉS

A 18. század közepéig Nagybányán extenzív sertésenyésztés folyt, és csupán a század derekától rendelkezünk az intenzív tartásra vonatkozó adatokkal. Habár a 18. század végétől a források egyre gyakrabban emlékeznek meg sertésólakról, kukoricaföldekről és máléskertekről, az intenzív tartás csak lassan hódított teret. A nagybányai polgárok még az 1870-es években is rengeteg sertést tartottak a városi legelőn, és népes sertéskondákat hajtottak fel ősszel az erdőkbe makkoltatni.

A sertéshús volt a legdrágább a húsfélék közül. Friss sertéshúst a 19. század közepéig jobbra szezonálisan, ősztől késő tavaszig fogyasztottak, de a tartósításnak köszönhetően sós sertéshúshoz egész évben hozzá lehetett jutni. A kiegyensúlyozott húsellátás érdekében a tanács csak tavasztól engedélyezte a sós sertéshús árusítását. A lakosok saját szükségletre szabadon vehettek sertést, a sós húst darabokban pedig bárki szabadon eladhatta. A szegények azonban, akik nem tudtak megvenni egy disznót, de még csak egy nagyobb darab sós húst

93 Uo. 112. sz. 371^v–372^r (1816).

94 Uo. 152. sz. 337^v (1829).

95 Uo. 155. sz. 13^v (1830).

96 Uo. 190. sz. 399^{v-v} (1840).

97 TanJkv (283-as leltár), 3. sz. 338, 524; 6. sz. 151–152.

98 Uo. 13. sz. 320.

99 TanJkv (34-es leltár), 67. sz. 248^{v-v}.

100 Uo. 94. sz. 289^v–290^r.

101 1819-ben háromnapos fogságra ítélték a Fernezely vizét szennyezőket, köztük Lehotzky András pacal- és hurkakereskedő nejét, valamint Mundzsusz Tógyerné hurkakcsinálót, előbbi ugyanis pacalt, utóbbi pedig bendőt mosott a pataokban. Politikai iratok 744/1819.

102 TanJkv (34-es leltár), 285. sz. 272^r.

sem, teljes egészében a mészárosokra és hentesekre voltak utalva, fontonként és félfontonként ugyanis kizárólag tőlük vásárolhattak.

A sertés legfontosabb részének az egész vizsgált időszak alatt a szalonna számított. A szalonnának a szegényebb rétegek élelmezésében meghatározó szerepe volt, ahogyan azt a címisek és a mészárosok ádag küzdelme bizonyítja a szalonna apró darabokban való árulásának jogáért. A tehetősebbek leginkább sütés-főzéshez használták, vagy utazás esetén tartós élelmiszerként vitték magukkal. A követségbe indulóknak a város a bor és sajt mellett legtöbb-ször szalonnát és sódort tarisznnyált az útra.

Az intenzív tartás térhódításának köszönhetően a 19. század közepére vált a friss sertéshús fogyasztása általánossá Nagybanán. Ezt jól példázza, hogy a mészárosok 1849-től kellett az év minden napján disznóhúst áruljanak.

PIG FARMING AND PORK CONSUMPTION IN BAIÁ MARE (NAGYBÁNYA) BETWEEN THE 17TH AND THE 19TH CENTURIES

Keywords: *Baia Mare, pig farming, pork, bacon, Butchers' Guild*

The study examines the pig farming techniques and the pork consumption in Baia Mare (Nagybánya) between the 17th and the 19th centuries. The most important sources of the study are the guild books and the statutes of the Butchers' Guild, the municipal accounts, the records of public administration and the records of council meetings. Until the middle of the 18th century there had been extensive pig farming in Baia Mare, the intensive pig farming techniques had been started to appear after that period.

The pork was the most expensive type of meat, and until the middle of the 19th century was consumed seasonally, from autumn till spring. Salted meat, bacon and ham were consumed all year long. The bacon was the most important part of the pig, and played a very significant role in the alimentation of the lower classes. The upper classes used it for cooking. The pork consumption became widely spread by the middle of the 19th century.

CREȘTEREA PORCILOR ȘI CONSUMUL DE CARNE DE PORC ÎN BAIÁ MARE ÎN SEC. XVII–XIX

Cuvinte-cheie: *Baia Mare, creșterea porcilor, carne de porc, slănină, breasla măcelarilor*

Studiul analizează modalitățile de creștere a porcilor și consumul cărnii de porc în Baia Mare în secolele XVII–XIX. Cele mai importante surse pentru studierea tematicii au fost statutele, registrele, protocoalele și socotelile breslei măcelarilor din Baia Mare, împreună cu socotelile orășenești și protocoalele proceselor verbale ale magistratului orașului, care se păstrează la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, în fondul primăriei orașului Baia Mare. Până la jumătatea secolului al XVIII-lea în Baia Mare porcii erau crescuți în sistem extensiv, primele informații legate de creșterea porcilor în sistem intensiv încep să apare după această dată, iar cele două sisteme de creștere au coexistat până la sfârșitul perioadei examinate.

Carnea de porc a fost cea mai scumpă dintre toate tipurile de carne, și era consumată mai ales din toamnă până în primăvară. Carnea sărată, slămina și șunca puteau fi cumpărate pe parcursul întregului an. Cea mai prețioasă parte a porcului era slămina, care ocupa un rol decisiv în alimentația populației

sărace, cei mai înstăriți o foloseau la prăjit și gătit. La mijlocul secolului al XIX-lea, concomitent cu răspândirea sistemului intensiv de creștere, se generalizează consumul zilnic al cărnii de porc, măcelarii fiind obligați de autoritățile orașenești să vândă carne de porc zilnic pe parcursul întregului an.